

KALIP FIKRA ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Some Ideas on Blocked Anecdotes

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

ÖZ

Her fikranın ayrı bir anlatılış tarzı vardır. Ancak bazı fıkraların başlangıç bölümleri ortak bir yapıya sahiptir. Biz böyle bir fıkrayı dinlerken bildiğimiz fıkrayı hatırlarız. Fıkranın farklı bir sonla bitmesi ise bizi şaşırtır. Binlerce fikra arasında böyleleri pek çoktur. Biz bunlara kalıp fikra adını öneriyoruz. Bir fikranın; kahramanının, mekânının ve zamanının değiştirilmesi ise konumuzun dışındadır. Onlar ayrı bir alt dalı oluşturur. Bu tür kalıp fıkraları Türklerin yaşadığı her yerde bulabiliriz. Bunun başlıca sebepleri; göçler, geziler, ticari yolculuklar, savaşlar, vb.dir. Bazen bir kişi adının değişmesi yeni bir şekli oluşturur. Fıkra konusu üzerinde çalışan bilginler (Pertev Naili Boratav, Nevzat Gözaydın, Dursun Yıldırım, vb.) bu konu üzerinde durmamışlardır. Bu alanda görülen önemli çalışmalar daha çok küçük değişikliklerle ilgilidir. Bunların varlığı yeni bir kalıp fikra için yeterli değildir. Araştırmacıların dikkatleri de önemlidir. Yüzeysel incelemeler yanlış değerlendirmelere yol açmaktadır. Bunun sebepleri özellikle genç araştırmacıların fikra konusunu yeterince bilmemeleridir. Kaynak kişilerin de bu işte rolü vardır. Onlar bir fıkrayı farklı bir şekilde anlatırken araştırmacıyı da yanıltmış olurlar. Bu konudaki önemli bir sorun da aynı kaynak kişinin farklı zamanlarda aynı fıkrayı farklı şekillerde anlatmasıdır. Bu konuda güvenilir yazmalara ve kaynak kişilere başvurmalıyız. Yazımızda konu çeşitli örnekleriyle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Kalıp fikra, kaynak kişi, derleyici

ABSTRACT

Every anecdote has a very special anecdotal narration style. Some of the anecdotes have a common beginning structure. When we listen to the very beginning part of the anecdotes we may remember the rest of the anecdote we already know. Maybe we have been surprised by the anecdote told with a different literary ending. We have many anecdotes similar among thousands of common jokes in the world. We would like to name this kind of anecdotes as "blocked" or "ordinary structured" anecdotes because of their beginnings. Changelings on the heroes and heroines, their locations and regions, and time of the anecdotes are out of subject in our paper here. They have been considered as sub-divisions of the major anecdotes. Blocked anecdotes of this type can be found everywhere Turks live in. The main reasons for this are migration, excursions, business trips, wars, etc. Sometimes a change in the name of a person creates a new form of it. Scholars working on the issue of anecdotes (Pertev Naili Boratav, Nevzat Gözaydın, Dursun Yıldırım, etc.) have not gone into this matter. Significant studies in this area are mostly related to small changes. Their presence, however, is not enough for a new blocked anecdote. Attention of researchers is also important; superficial researchers lead to incorrect assessment which is mostly caused by young researchers' insufficient knowledge on anecdotes. In this case resource person also plays a role. That is, they might mislead the researcher while telling a specific anecdote in different ways. Another major problem in this regard is the same resource person's telling the same anecdote in different ways at different times. Therefore, we should make use of reliable manuscripts and resource persons on this issue. We will examine the subject with many examples here.

Key Words

Blocked anecdote, resource person, collector of folklore

* Karatay Üniv., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, saimsakaoglu@hotmail.com

**45 Yıllık Arkadaşım
Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun'a**

GİRİŞ

Araştırmacı olarak binlerce fıkrayı okuyan bir bilim adamınının, kaynak kişilerle temasları sırasında bazı tespitleri olacaktır. Bunlar derleyici olan bilim adamınının fıkraları değerlendirmesinde yardımcı olan noktalardır. Bunları şöylece gösterebiliriz:

Derleyiciler genelde ilk defa dinlemekte oldukları fıkraların sonunu, yani nükte cümlesini beklemektedir.

Dinleyici, fikranın daha başını dinlerken, bunun, daha önce dinlediği veya okuduğu bir fıkra olduğunu anlayıp ilkindeki gibi sonunu merak etmeyecektir.

Ancak ikinci gruptaki derleyiciler fikranın sonunun, kendi bildikleri fikranınki gibi olmayıp farklı olduğunu anladıkları zaman gülmekte geç kalacaklar, belki de anlatıcıya fıkrayı belirli bir yerinden sonra tekrarlatacaklardır.

Burada fıkra anlatmak için ortaya çıkan kişinin elbette anlattığı fıkralar, yıllardan beri bilinen, pek çoklarının en azından ilk birkaç cümlesinden hatırlayacağı fıkralar olmamalıdır. Onlardan beklenen “en yeni” fıkralar olmalıdır. Doğrusu ilk iki üç fıkrası dinleyicilerce bilinen bir anlatıcı gerekli gülümsemeyi, gülmeyi veya kahkaha elde edemeyince herhâlde anlatmaya ara verecektir.

ÖRNEKTEN KURALA

Bizim özellikle üzerinde duracağımız fıkraları, yukarıda (b) maddesindekiler oluşturacaktır.

Örneklerin çoğunluğu sizlerin bildiği fıkralardan seçilecektir; çünkü amacımız sizleri güldürmek değil, bilimsel bir önerinin içine çekmek olacaktır. Yazımızın başlığında yer alan **kalıp fıkra** kavramına geçmeden önce iki fıkrayı sunalım. Burada, baş tarafları benzeyen fıkraların farklı sonlarla bitmeleri örneklendirilecektir.

Şamlının İbrahim Efendi, 90'ından sonra vefat eden Geredeli bir nüktedandır. Arkadaşları ile otururken laf arasında,

“Bu yaşa geldim, bir tek düşmanım bile yok!” deyiverir.

Etrafındakiler merakla sorarlar:

“Nasıl olur İbrahim Efendi? Bunun sebebi nedir?”

...

Fıkramızı, burada bırakıp öbür fıkramızın baş tarafına geçelim.

Tayyip Ağa 1967 yılında ölen Konyalı bir nüktedandır. Bir gün dükkânında otururken içeriye yaşlıca bir adam girer. Sohbet sırasında hiç düşmanının olmadığını, kimseye kavga etmediğini söyler.

...

İşte size “düşmanı olmayan” iki insan... Acaba bu fıkraların sonu benzer şekilde mi bitecek, yoksa bizleri şaşkırtan sonuçlarla mı karşı karşıya kalacağız? Sırada fıkraların devamı yer almaktadır.

Geredeli İbrahim Efendi gayet tabii bir şekilde cevap verir:

“Nasıl olacak, düşmanlarımın hepsi öldü de ondan.” (Yalçın 1978: 33).

Acaba Konyalı Tayyip Ağa'nın hiç düşmanı olmayan yaşlıca müşterisi sözlerine nasıl devam edecek?...

"Artık rahat ölebilirim."

Tayyip Ağa dayanamayıp sorar:

"Çoluk çocuğun yok mu?"

"Ellerinden öper iki çocuğum var."

Tayyip Ağa istifini bozmadan taşı gediğine koyuverir:

"Öyleyse daha çok yorgan geversin." (Halıcı 1981: 15).

Görüleceği üzere iki fıkramızın baş tarafları birbirlerine son derece benzemektedir. Sonları için aynı şeyi söyleyemeyeceğiz.

Buradaki "yorgan gevme" deyimini Konya bölgesinde kullanılan bir kalıp söz olup, "Sen öyle san, dur bakalım ne düşmanların olacak." anlamındadır.

Yukarıda, bir terimimiz için "kalıp söz" ifadesini kullandık. Acaba bu terim niteliğindeki söyleyişin anlamı nedir? Deyimlerin daha gelişmiş olarak kabul edilen atasözlerinden yani başka bir kalıp sözden birkaç örnek vererek fıkra konusuna dönelim. İşte bir zamanlar bazılarını işittiğiniz, bir yerlerde okuduğunuz, hatta dağarcığınızda yer alıyorsa kullandığınızı bazı örnekler:

1. Tilkiye, "Tavuk kebabı yer misin?" demişler; "Adamın güleceğini getiriyorsunuz." demiş.

2. Kele, "Yıkandın mı?" demişler; "Tarandım bile." demiş.

3. Köre, "Mum bahaya çıktı." demişler; "Benim için değil." demiş.

4. Deveye, "Boynun eğri." demişler; "Nerem doğru ki?" demiş.

5. "Azıcık, nereye gidersin?", "Çok getirmeye."

Örneklere dikkat edilirse bu seçme fıkraların belirli bir yapısı vardır; sözler âdeta kalıplaşmış gibidir. İlk iki örnekte soru cümlesi olan ilk konuşmalar daha sonraki iki örnekte kurallı cümleye dönüşmüştür. Son örneğimizde ise konuşma dışı unsurlar yoktur. Demek ki atasözlerimiz kurulurken belli kurallara uyuluyor. Bu kurallardan biri de bu sözlerin bir bölümünün bir kalıptan çıkmış gibi olmalarıdır. Örneklerimizin bazılarını şöylece formüleştirebiliriz:

Filan+bulunma eki/Soru cümlesi/demişler//cevap cümlesi/demiş. (nu. 1)

" + " /Kurallı cümle/ " // " / " . (nu. 3)

- - - /Kurallı cümle/ - // " " . (nu. 5, 6)

Bu konuda 35 yıl önce yayımlanan "Atasözlerimizin Yapısı" (Sakaoğlu 1975: 131-141) ve 30 yıl önce yayımlanan "Türk Atasözlerini Yapısı" (Sakaoğlu 1979: 6-7) adlı yazılara bakılabilir. Sonuncu yazı daha sonra ABD'de İngilizce olarak da yayımlanmıştı (Sakaoğlu 1982: 4-5).

Acaba, yukarıda verilen atasözlerinin yapısını hatırlatan fıkralar nelerdir, yapılarında görülen benzerlik veya paralellik ne dereceye kadar onların da "kalıp fıkra" olmalarına yardımcı olacaktır? Ancak, şunu hemen belirtelim ki fıkralara göre yapıları daha yoğunlaştırılmış olan atasözlerinde bile kalıp yapının zedelendiğini hatırlarsak bu duru-

mu fıkralarda daha doğal karşılacaktır. Mesela 5 numaralı örneğin bazı kaynaklarda aşağıdaki şekilde, bir önceki örneği hatırlatacak bir yapıya çevrildiğini görülecektir: “Deveye, ‘Boynun neden eğri?’ demişler; ‘Nerem doğru ki?’ demiş.

Artık fıkralara geçebiliriz. Kalıba temel oluşturması için, yazılı bir kaynaktan, Hz. Mevlâna’nın **Mesnevi**’sinden alınan ilk örneği şu şekilde sunabiliriz:

Hırsızlığa alışmış herifin biri bir gece bir duvarın dibini delmekteydi. Hasta ev sahibi, yavaş yavaş bir taktaktır duydu. Dama çıkıp aşağıya eğildi, hırsızı görüp,

“Baba, ne yapıyorsun? Hayırdır inşaallah... Gece yarısı ne ediyorsun, kimsin sen?” dedi.

“Davulcuyum azizim” diye cevap verdi.

Adam, “Peki burada ne yapıyorsun?” deyince hırsız,

“Davul çalıyorum” dedi. Ev sahibi dedi ki:

“Be adam, davul sesi hani?”

Hırsız, “Dur hele, sesini yarın duyarsın, ‘Eyvahlar olsun!’ dediğin zaman kulağına dank eder!” (Mevlâna 1966: 227-228).

Bu fıkra genelde Nasreddin Hoca adına bağlı olarak anlatılır; doğrudur, işte bir de onun adına bağlanan aynı hırsız fıkrası:

Nasreddin Hoca ile mollası İmad bir gece birkaç hırsızın bir kilidi törpülediğini görürler. İmad, Hocasına adamların ne yaptığını sorunca “Rebap çalıyorlar.” cevabını alır. Mollanın, rebabın sesinin

çıkmadığını söylemesi üzerine Hoca, onun sesinin yarın çıkacağını söyler (Gölpınarlı 1961: 76).

Fıkra aşağıdaki gibi özetlenebilir. Sokak lambalarının olmadığı, etrafın, mehtabın olduğu gecelerde ancak bir parça aydınlanabildiği yüzyıllarda elbette hırsızların gerçek kimliği zor anlaşılacaktı. Ancak Hoca, onların niyetini bildiği için İmad’a farklı bir cevap verecektir. Ayrıca, Hoca ile İmad’ın o “birkaç hırsız” a müdahaleleri de söz konusu olamaz; ortada gözü dönmüş hırsızlar vardır.

Bu fıkra yüzlerce yıl önce Hoca’ya bağlanmış. Fıkra tipi Temel’in abartılı bir şekilde piyasaya sürülmediği 40-50 yıl öncesinde onun arkadaşları; Dursun, İdris, Cemal de ön planda idiler. İşte, rebaplı hırsız fıkrasının kemençeli hâli... Tabii biraz yakın tarihimize uyduurulmuş gibi.

Dursun bir gece evine giderken birisinin bir evin pencere demirini ege ile kesmekte olduğunu görünce ne yaptığını sorar. Hırsızın kemençe çaldığını söylemesi üzerine sesinin niçin çıkmadığı sorusuna hırsızın cevabı, Nasreddin Hoca fıkrasındaki gibidir: “Onun sesi yarın çıkacak!” (Hocaoğlu 1981: 48).

Sizin elinizde böyle kalıplaşmış bir fıkra varsa istediğiniz gibi eğip büker, hatta bazı art niyetlerin sonucu toplumun örnek kişilerine de bağlayabilirsiniz. Aynı fıkra ama konumuz gereği bir daha hatırlayalım da Nasreddin Hoca’mızı aşağılamak isteyen art niyetlilerin işi nereye ka-

dar götürdüklerini görelim. Bir fıkra araştırmacı olarak bu örneği bilimin gereği olarak ve üzülmeye aktarıyorum.

Hoca, dul bir kadının pencere demirlerini kesmektedir. Ne yaptığıni soranlara da keman çalmakta olduğunu söyler (Şahin 1981: 31).

Hani teravih namazı için, “İş inada bindi” diyen Yörük gibi, biz de işi inada bindirip kalıbın nasıl esnetildiğini asıl fikrayı okşayan bir fıkrayla bağdaştıralım.

Adamın biri gece vakti, gündüzleri çalıştığı dükkânın kilitlerini kesmeye çalışmaktadır. Evi karşıda olan dükkân sahibinin ne yaptığını sorması üzerine saz çalmakta olduğunu söyler (Bektaş 1980: 83).

Son iki örneğimizde, sesin ertesi gün çıkacağından söz edilmemektedir.

Fıkranın değerlendirilmesi için şunlar söylenebilir: İlk örnekteki kahraman gerçek biri, Nasreddin Hoca... İkincisinde ise temsili bir Karadenizli... Dursun değil de İdris de olabilirdi, Cemal de... Üçüncü örneğimiz bir defa daha Nasreddin Hoca diyor... Ama bu gerçek bir Nasreddin Hoca değildir. Anlatıcının art niyetli olması sonucu Hoca hırsız olarak sunuluyor. Sonuncu örneğimizde ise kimliği belirsiz bir kişi...

Elimizdeki kalıp fikrayı oluşturan sınırlar pek de kesin değildir. Bu kalıba benzeyen ona yaklaşan örnekler kalıbın sınırlarını esnetmekte, yukarıda gördüğümüz gibi ufak tefek değişikliklere yol açmaktadır. Böylesi de doğru olanıdır, yoksa bü-

tün fıkralar aynı tezgâhtan çıkmış gibi algılanacaktı; yani birbirinin fotokopi yoluyla çoğaltılmış şekilleri olacaktır.

Burada bir konunun üzerinde özellikle durmalıyız: Bu fıkraların birbirlerini etkilemeleri veya yazıya geçirilmesi daha eski olanın yenilerine kaynaklık etmesi düşünülemez mi? Elbette düşünülebilir, ancak birbirleriyle bağ kurulmayacak coğrafyalarda anlatın benzer fıkralar için bu iyimser görüşe sığınamayacağız.

Dikkat edilmesi gereken nokta, fıkra yapısının aynen korunarak sadece fıkra tipi olan kişinin değiştirilmesi değildir. Günümüzde pek çok fıkra hiç değişmeden, sadece başka bir ada bağlanarak anlatılmaktadır. Bunlar, bir fıkranın eş (benzer) metinleridir; bunlarda kalıplaşma söz konusu değildir. Şu örnek fıkra konumuza açıklık getirecektir.

Çivit Emmi, 20. yüzyılın başlarında Mersin’in Mut ilçesinde doğup yöresinde tanınan bir nüktedandır. Aşağıdaki “Sinek Fıkrası” onun adına bağlı olarak da anlatılır. Ancak, bu fıkra daha başka nüktedanların adına bağlı olarak da anlatılabilir. Hatta, kahraman bazen Çivit Emmi gibi gerçekten yaşamış birisi olmayabilir; onu, “adamın biri”, “fukaranın biri” gibi ifadelerle de tanıyış olursunuz.

Çivit Emmi’nin karnı acıkmıştır. Girdiği lokantada garsona siparişini verirken de cebinde fazla parasının olmadığını hatırlar. Neyse, tabağı yarılınca etrafta uçmakta olan sineklerden birini yakalayıp

tabağına atıverir. Ve öfkeyle garsona seslenir:

“Bu ne be? Millete sinek mi yediriyorsunuz?” (Sakaoglu 1989: 142-143).

Fıkranın sonunda belediye-ye şikâyet söz konusu olunca Çivit Emmi beş para ödemedi lokantadan ayrılır, tıpkı benzeri fıkralarda olduğu gibi. Dinlediğimiz birkaç kardeş fıkranın tabağında arı gibi, sivri sinek gibi uçuculardan hiç söz edilmemişti; “Âdeta bütün anlatıcıların ilk aklına gelen sinek oluverdi.” denilemez. Çünkü öbür uçucuların her yerde bulunması söz konusu olamaz.

Şu ilgi çekici örnek de kalıp fıkra konusuna açıklık getirecektir. Bu fıkralarda görülecek bir noktayı ayrıca ele alacağız. Aşağıda, Türkiye’nin farklı coğrafyalarında yaşayan fıkra tiplerinin nasıl bir kalıp fıkra ortak paydasında buluştuklarını göreceğiz.

Akkaya, Kastamonu’nun güneybatısında bir bucaktır. Nüktedan Murtaza’nın palavralarından bıkmıştır ve nükteli sözlerine kimseler cevap verememektedir. Uzak köylerin birinde Murtaza’nın hakkından gelebilecek birinin olduğunu öğrenirler ve Akkaya’ya davet ederler.

Birkaç gün sonra, gelişmelerden haberdar olmayan Murtaza’nın da bulunduğu bir mecliste misafir anlatmaya başlar:

“Köyden geliyorum, yol ayrımında bir dağ mantarı bitmişti ki sormayın. Baltayla kesmeye başladım. Bir gün bir gecede yolu zor açtım.”

Davet edenler memnun... Misafir bir de isteği var. İki araba ister ki dağdaki mantarı yüklenip gelsinler.

Murtaza durumu anlar ve başlar anlatmaya...

“Dün şehirden çıkarken bir telal bağıryordu. Bütün bakırcıları bir araya topladılar. Büyük bir kazan yaptırıcaklarmış. Büyüklüğü de bu odanın iki misli olacaktı!”

Dinleyicilerden bazıları, “Canım, o kadar büyük kazanda ne pişireceklermiş ki?” diye soracak olur. Murtaza taşı gedigine koyuverir.

“Bizim arkadaşım üç yol ağzını kaplayan mantarını duymuşlar da onun için büyük kazan yaptırıyorlarmış!” (Caferoğlu 1944: 12-13).

Acaba bu fıkra okununca bir benzeri hatırlanabilir mi? Aynısı olmayacak elbette, ama bu “mantar-kazan” kalıbına uymaya çalışan bir fikrayı mutlaka hatırlayacaksınız. Hatırlayamamış olabilirsiniz.

Karaca Bey Mersin’in Erdemli ilçesindedir. O, Kastamonu’nun Murtaza’sı gibidir.

Bir bayram günü Sorkun Yaylası’nda toplanan ahali Karaca Bey ile ondan geri kalmayan Böcüoğlu’ndan söz yarışı beklemektedir. Etrafındakileri kırmayan ikili en iyi yalanı söyleyeceklerdir. Kur’a sonucu ilk konuşmacı Böcüoğlu olur.

“Konya’ya gidiyordum. Cebimde de bir avuç pancar tohumu vardı. Yolda geçtiğimiz vadilere tohumları saçarak gittim. Dönüşte ne göreyim? Vadiler yemyeşil pancarlarla dolmuş!”

Sırası gelen Karaca Bey söze başlar:

“Konya’ya gitmiştim. Ovanın bir ucundan öbür ucuna kadar uzanan, içinde yetmiş usta, yetmiş işçinin çalıştığı ve birbirinin sesini duymadıkları büyüklükte bir kazan yapılıyor. Bu kazanın ne olacağını sorunca Böcüoğlu’nun pancarlarının pişirileceğini söylediler.” (Usta 1988: 16).

Kalıp bozulmadı. Daha doğrusu kazan ile ilgili sonuncu bölüm aynı işlerle yine ortaya çıkıverdi. Fıkranın kalıbı baş tarafta farklılaşır. Murtaza’daki mantar burada pancarla yer değiştirir. Acaba sonuncu örneğimizde bu bitkiler aynı esneklikle yerlerini başka bir bitkiye devredecekler mi? Kazana gelince, onun yerini terk etme ihtimali zayıf görünüyor.

Denizli ve Muğla yörelerinde kazancılığın oldukça yaygın olduğu yıllar... Akşam üzeri işin paydos saatinde ustalar sohbet başlarlar. Muğlalı Mehmet Usta söze girer:

“Geçen gün Ali Usta ile öyle bir kazan yaptık ki deme gitsin. Kazanın içine girdik, durmadan çekiç sallıyoruz. Ben Ali Usta’nın çekicinin sesini duymuyorum, o da benim çekicinin sesini duymuyormuş. O kadar büyük bir kazan yaptık.”

Ali Usta, Kalaycı Koca Mustafa’ya “Ne dersin Tavaslı?” deyince, Tavaslı anlatmaya başlar:

“Bizim orada toprağı verimli bir Kozagaç vardır. Orada lahana yetiştiririz. Geçen sene bizim dananın yavrusu kaybolmuştu da bir türlü bulamamıştık. Neyse, lahana toplama

ma zamanı geldi. Ama lahanalardan birini iki üç kişi kaldıramadık. Parçalamaya karar verdik. Bir de ne görelim?... Mandanın yavrusu lahananın içine kıvrılmış yatıyor.”

Muğlalı Mehmet Usta’nın arkadaşı Ali Usta itiraz eder:

“O kadar büyük lahana olur mu?”

Kalaycı Koca Mustafa fırsatı yakalayverir:

“Eee, arkadaş, senin kazanda ancak bu büyüklükte lahana pişer.” (Şayan derlemesi 1987).

Dikkat edilirse kalıp fıkranın yapısında bir takdim-tehir olayı yaşanmıştır. Yine bir kazan var, yine bir sebze var, ama olayın sunuluşunda bir yer değiştirme söz konusu... Bunun kaynak kişiden ileri geldiğini sanıyoruz.

Arapça “kâlib”ten dilimize giren ‘kalıp’ kelimesinin ünlü bir sözlükte birkaç karşılığı verilmiştir. Konumuzu ilgilendireni şöyledir: “Belirli bir biçim.” (Türkçe Sözlük: 2000). Dil ve edebiyat araştırmalarında sıkça karşılaştığımız bu temel kelimenin türevleri de kullanılmaktadır. Dil alanında en çok kullanılanı “ek kalıplaşması”dır (Korkmaz 1994: 92). Halk edebiyatı alanında da farklı yapılarla kullanıldığı görülür.

Bunlardan ilki, masallarda görülen, usta masalcıların sıkça yer verdikleri, âdeta başarılı bir masal anlatmanın olmazsa olmazı olan sözlerdir. Eksiklikleri masaldan bir şey götürmez ise de yer verilmeleri hâlinde masalın daha renklendirileceği bu sözleri ifade eden terim

dilimizde kırk yıldan beri kullanılmaktadır. 1968'de Almanya'da tamamladığı masal konulu tezinde kelimenin Batı dillerindeki karşılığına yer veren Dr. İnci Akidil, tezin özetini Türkçe olarak yayımlarken “formel ifade” terimini kullanmıştır (Akidil 1970: 36-47). Ertesi yıl (1971) tamamlanıp 1973'te yayımlanan masal konulu bir doktora çalışmasında da aynı terime yer verildiği görülür (Sakaoğlu 1973: 314-332; 2002: 250-260).

Tahir Alangu'nun masal konulu bitirme tezinde konuyu ele alırken bütünüyle yabancı kaynaklardan yararlanması, Türkçede kaynak eser olmamasından ileri gelmektedir. (Alangu 1942-43). 1941 yılında hazırladığı doktora çalışmasının daha kısa bir şeklini 23 yıl sonra yayımlayan Mehmet Tuğrul ise konumuza “örgü” bölümünde yer vermiş tir (Tuğrul 1966).

Araya giren zaman içinde pek çok genç araştırmacı da bu terimi rahatlıkla kullandı. Ancak daha sonraki çalışmalarda terime Türkçe bir karşılık bulmak istenildi ve bir araştırmamız ilk baskısı 1999 yılında yapılan bir çalışmada “kalıp sözler”e yer verdi. (Sakaoğlu 2002: 56).

Anonim halk edebiyatımızın önemli alt dalları arasında; bilmece, atasözleri, deyimler, alkış ve kargışlar gibi yapıları oldukça sağlam olan ürünlerimiz de yer almaktadır. Bu ürünler sınıflandırmalarda ortak bir başlık altında toplanırken “kalıplaşmış ifadeler” adıyla anılmaktadır.

Pek çok araştırmacı bu ve buna benzer terimlere yer vermektedir. Bu arada **Türk Dili**'ndeki ilgi çekici bir yazıyı da bu “kalıp” kavramının çevrimine almak istedik. Hatice Şahin'in “kalıp söz ve yapıların kullanımı” ile ilgili tespitleri konumuzla dolaylı olsa da ilgilidir. Özellikle yukarıda verdiğimiz atasözleriyle ilgili sözlerimize farklı açıdan âdeta destek veren bu yazıyı da ilginize sunmak istedik (Şahin 2001: 383-386).

Bu kullanımlardan hareket ederek biz de, yukarıda örneklerini verdiğimiz “hırsız” ve “kazancı” fıkralarının ortak yapılarını “Kalıp Fıkra” olarak adlandırmayı teklif ediyoruz. Bu alanda daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanılmadığını ifade ederken sayıları takip edilemeyecek kadar çoğalan sosyal bilimler dergilerinin birinde, belki de dağıtımı bile doğru dürüst yapılamayan son sayılarında bir deneme yayımlanmış olabilir.

Yukarıda önce örnek olarak verilen, sonra da “hırsız” ve “kazancı” kelimeleriyle özetlenen fıkralara başka örnekler vermeye çalışalım. Ancak bu arada, tekrar ederek dik-katlere sunuyoruz, birbiriyle örtüşen, “sinek” fıkrasında örneğini gördüğümüz fıkraları “kalıp fıkra” sınıfına alınamayacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Aşağıdaki “avcı” fıkraları konunun ilgi çekici örneklerindedir. İlk örnekler Doğu Karadeniz ve Toroslardan...

Avdan dönen Temel anlatıyor-muş:

“Bugün bir yaban güvercini vur-

dum. Bir de baktım saçmanın biri hayvanın tırnağından girip gözünden çıkmış.”

Dinleyenler; “Olacak şey mi bu?” [diye laf atınca] Temel’in arkadaşı İdris:

“Ben de şahidim. Ateş ettiğinde güvercin gözünü kaşıyordu.” (Gökşen 2006: 309).

Avcı başı her akşam köyün kahvesinde çok şahane av fıkraları anlatıyormuş. Bir gün işi çıkmış, kahveye glemeyeceği için çömezine;

“Yarın benim işim var, kahveye gidemeyeceğim. Sen benim yerime av fıkralarını anlatırsın,” demiş.

Çömez, kahvede başlamış anlatmaya:

“Tavşan kaçıyordu, nişan aldım, tetiğe dokundum. Saçma tavşanın arka ayağıyla kafasını parçaladı.”

Derken halk başlamış gülmeye.

Tam o sırada kapı açılmış, avcı başı içeri girmiş.

“Ne gülüyorsunuz? Tavşan kaçarken arka ayağı tam kafasının hizasına gelmişti. Arkadaşın dediği doğrudur.” (Şentürk 1999: 37).

Burada, okuyucuların ilgisi çekecek birkaç örneği sunmak ve dikkatleri **kalıp fıkra** terimine yoğunlaştırmak gerekecektir. Aşağıdaki nükteleri verilen fıkralar Nasreddin Hoca’ya bağlı olarak anlatıldığı söz konusu mudur? Acaba bunların başka tiplere bağlı olarak anlatıldığı biliniyor mu? İşte fıkraların nükte cümleleri:

“O kadar tavuğa bir tane de ho-roz gerekmez mi?”

“Ye kürküm ye!..”

“Eski kilimi bozup heybe yapacaktım.”

Hemen belirtelim ki bu fıkralar Hoca’nın adına bağlanmakla birlikte onunla bağı ya hiç yoktur veya çok zayıftır. Mesela ikinci fıkra, Arap nüktedanı Cuha’nın adına bağlanarak da anlatılır (Civelek 2001: 123). Sonuncu fıkra Bektaşî’ye bağlı olarak anlatıldığı gibi (Yıldırım 1976: 199), Şükrü Kurgan’a göre bu fıkra Hoca’dan önce yaşamış bir batılıya bağlanarak anlatılmış (Kurgan 1986: 51).

Konuya açıklık getireceği için bir iki fıkrayı daha aşağıya alıyoruz.

İlk fıkra bir Nasreddin Hoca kitabında, “Karışan Ayaklar” olarak verilmiştir (Sakaoğlu 2005: 103). Acaba benzer fıkralarda durum nasıl bir farklılık göstermektedir?

Hakkâri’ye inen Dizeliler aynı renk ve model ayakkabı alırlar. Yolda bir köprüde mola verince ayaklarını aşağı sarkıtırlar; ancak biraz sonra ayakkabılarını karıştırırlar. İki gün orada kalırlar. Bir yolcu durumunu anlayınca bir değnekle ayaklarına vurmaya başlar. Canı yanan kaçır ve yolcuya dua ederler (Aydın 1972: 93).

Karakayalılar hanımlarına al çizme alırlar. Kadınlar çizmeleri giyince ayaklarını karıştırırlar. Oradan geçmekte olan biri ayaklarına değnekle vurunca kaçmaya başlarlar ve yolcuya dua ederler (Göktaş 1971: 13).

Bu üç fıkra, birbirine göre eş metin midir, yoksa **kalıp fıkra** mıdır?

Sadece adını vermekle yetindiğimiz Nasreddin Hoca fıkrasının kahramanları ırmak kıyısına oynamaya giden çocuklardır; bu fıkrada ayakkabı almak yok, karıştırılan ayaklardır.

İkinci fıkrada ayakkabıları satın alanlar giyerler ve ayakkabıların giyildiği ayakların suda kaybolmasından söz edilmez. Sonuncu fıkrada ise ayakkabıları kadınların kocaları satın alırlar. Ancak kaybolma işi ne suyun içinde olur, ne de köprüden aşağı ayak sarkıtmak şeklinde olur.

Acaba bu üç fıkra birbirinin eş metinleri midir, yoksa ortada bir **kalıp fıkra** olayı mı vardır?

Son örneğimizin farklı bir özelliği vardır. Burada, birbirlerine komşu olan iki il, il ve ilçe, hatta iki köyün birbirlerine karşı olan sevgileri (!) dile getirilir. Bu sıcak (!) komşuluk benzer fıkraların konusu olmaktadır. 40 yıl önce üniversite öğrencisi olan Doğan Aran bu fıkrayı bitirme tezine almıştı. Komşu olan yerleşim birimleri ise, bir ilçe ile onun bağlı bulunduğu bir ilimiz idi. 15 yıl kadar önce konuk edildiğimiz bir Toros yaylasında ise komşular iki ilçeydi. Zamanla farklı ortamlarda benzerlerini de dinlediğimiz bu fıkradaki. yer adları gizli tutulacaktır.

A ilçesi ile B ilçesi çeşitli sebeplerle birbirlerine pek sıcak bakmazlar. Bunun çeşitli sebepleri vardır: Paylaşılamayan su, mera, orman, ikisinin de il olmak istemeleri, birinin öbürünün ekonomik gelişimini engellemesi, vb. Fıkra her iki ilçe halkının ağzından farklı şekillerde

anlatılır. Herkes de kendi yöresiyle ilgili bu tür bir fıkrayı hatırlayabilecektir.

SONUÇ

Bütün bu örneklerden sonra, konuyu, bir küçük sorunun cevabını arayarak ve yeni bir terimi önererek bitirmek istiyoruz.

Acaba sonuncu fıkra tipini Türkiye’de kaç ikili yerleşim birimine bağlı olarak bulabiliriz? Belki pek fazla çıkmayabilir, ama bu olay bize şu konuda yardımcı olabilir: Bunca örnek fıkrayı eş metin olarak mı değerlendireceğiz, yoksa **kalıp fıkra** olarak mı? Araştırmaların ortaya koyduğu bir gerçek vardır: Fıkraların eş metinlerinin oluşması çok daha kolay gerçekleşmektedir; oysa **kalıp fıkra** olarak algıladığımız anlatıların ortaya konulması sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Eş metinlerin ortaya çıkması âdeta kendiliğinden oluşurken **kalıp fıkraların** ortaya çıkması özel bir çaba ile, belki de biraz zorlama ile, müdahale ile oluşmaktadır.

Konu bilim adamları arasında tartışılarak olgunlaştırılacak ve daha sonra bir karara varılacaktır.

Biz, son söz olarak, yukarıda bazı örnekleri verdiğimiz fıkralardan yola çıkarak, halk anlatımları alanına yeni bir terimi, **kalıp fıkra**’yı öneriyoruz

KAYNAKLAR

Akidil, İnci. “Alman ve Türk Masallarında Formel İfadeler”. *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (1), (Mart 1970): 36-47.

Alangu, Tahir. “Masal Araştırması Sahasına Toplu Bir Bakış ve Türk Halk Masallarının İç Yapısı ve Kahramanları Üzerine Bir

Deneme” Yayınlanmamış lisans tezi: İstanbul Üniversitesi, 1942-43.

Aydın, Cihangir. “Hakkârî Çukurca Folkloru”. Yayınlanmamış lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1972.

Bektaş, Yusuf. “Çalköy Folkloru”. Yayınlanmamış lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1980.

Caferoğlu, Ahmet. *Anadolu Ağzıların dan Toplamalar*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1944.

Civelek, Yakup. “Ortak İslam Kültürünün Bilge ve Mizahi Kahramanı Cuhâ el-Arabi: Arapların Nasreddin Hocası”. *Yedi İklim*, (138-9), (Eylül-Ekim 2001): 120-125.

Gökşen, Cengiz. “Temel Fıkralarının Teşekkülü”, *Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’na Armağan*, (2006): 309.

Göktaş, Mustafa. “Göksu Vadisi (Silifke) Yerleşik Yörük Ağzı”. Yayınlanmamış lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1971.

Gölpınarlı, Abdülbaki *Nasreddin Hoca*. İstanbul: Remzi Kitabevi 1961.

Hahıcı, Feyzi. *Konya Fıkraları*. Konya: Özel yayın, 1981.

Hocaoğlu, Ömer L. *Anahtari Bendedur*. 2. bs., Ankara: Özel yayın, 1981.

Korkmaz, Zeynep. *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.

Kurgan, Şükrü. *Nasreddin Hoca*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.

Mevlâna, *Mesnevi III*. Çev. Velet İzbudak. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

Sakaoğlu, Saim. *Gümüşhane Masalları /Metin Toplama ve Tahlil*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973. 2. bs. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2002.

Sakaoğlu, Saim. “Atasözlerimizin Yapısı”. *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1974* (1975): 131-141.

Sakaoğlu, Saim. “Türk Atasözlerinin Yapısı”, *Burak* (Burdur) , 1 (2), (Aralık 1979): 6-7.

Sakaoğlu, Saim. “Turkish Anecdotal Proverbs”, *Motif* (Ohio, ABD), (October 1982): 4-5.

Sakaoğlu, Saim. “Mut’lu Bir Fıkra Tipi:

Çivit Emmi”. *II. Mersin Milli Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri, 2-4 Aralık 1988*, (1989): 143-144.

Sakaoğlu, Saim. *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ yayınları, 2002

Sakaoğlu, Saim. *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*. Ankara Akçağ Yayınları, 2005.

Şahin, Durmuş Ali. “Çubukkoyağı (Anamur-İçel) Köyü Folklorundan Seçmeler”. Yayınlanmamış lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1981.

Şahin, Hatice. “Radyo ve Televizyonlarda Kalıp Söz ve Yapıların Kullanımına Dair”. *Türk Dili*, (598), (Ekim 2001): 383-386.

Şentürk, Ahmet Tufan. *Halk Fıkraları Yarısı Olan Gocunsun*. Ankara: Günce Yayınları, 1999.

Tuğrul, Mehmet. *Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1966.

Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları 2000.

Usta, İbrahim. “Esprileriyle Karacabey”. *İçel Kültürü*, (5), (Nisan 1988): 16.

Yalçın, Hüseyin, “Bolu Bölgesinde Fıkra Derlemeleri”. Yayınlanmamış lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1978.

Yıldırım, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

KAYNAK KİŞİ

Ömer Şayan, der., kaynak kişi: Tavahşi Kalaycı Koca Mustafa (öl.1988), Tavas 1987.